

Lángh Júlia

Hamuban sült manióka

Afrikai olvasókönyv*

Bevezető

fekete-fehér

*„A feketék mindig problémákat látnak ott,
ahol a fehérek csak feketeséget.”*

(Sony Labou Tansi)

Magas, sima fal, mögötte nem látszik más, csak az ég. A falnak támasztva két hosszú létra. A legfelső fokokon lábujjhegyen ágaskodik két fekete ember, egy férfi és egy nő, nézik, mi lehet a falon túli messzeségben. Az ábra egy antológia címlapján látható, Európa, Afrikából nézve, francia nyelvű afrikai írók novellái.

Ez a kép megfordítva nehezen képzelhető el. Nem mintha európaiak nem írnának időnként Afrikáról; de előttünk nem tornyosul átmászhatatlannak látszó, magas fal. És nem is vagyunk kellőképpen kíváncsiak a feketének mondott földrészre – ahonnan, el ne felejtjük, a kutatások jelen állása szerint az egész emberiség származik.

Olvasom a francia nyelven írt afrikai regényeket, bolyongok bozótban, sivatagban, szavannán, trópusi erdőben vagy a nagyváros dzsungelében, sokszor eltévedek; regényhősök vezetnek vissza az ösvényre.

Ibrahima Ly (matematika tanár, politikus) négy évet töltött máli börtönökben. Pókhálók című regényében – végig börtönben játszódik – olvashatjuk ezt a beszélgetést egy rab és az európai szokásokat fölvelt foglár között:

„– Néha látok nálad egy kis rongyot. Eltakarod vele az orrodat és belefújsz.

– Az egy zsebkendő, Bissou, egy zsebkendő. Belefújom az orromat.

– Belefújod az orrodat?

– Igen, igen.

– Belefújod az orrodat és aztán a taknyot a zsebedbe teszed! De miért teszed el a taknyot? Az lenne a grigrid?”

Grigri a neve az afrikai talizmánnak.

Ebben a kis párbeszédben minden benne van a nagyobb léptékű, a civilizációk közötti párbeszéd buktatóiról. Csakugyan nehéz megérteni egymást.

A fehér ember orra melléktermékét vasalt, szegéllyel bevarrott kendőcskébe hajtogatja (történetünk a papírzsebkendő kora előtt játszódik), és az így elkészített tárgy-együttest akkurátusan a zsebébe helyezi. De miért? Mi lehet a célja vele? A fehér ember olyan rejtélyes, soha nem lehet tudni, mit miért csi-

* Részlet a szerző készülő könyvéből - A szerk.

nál. Ahelyett, hogy a taknyot, amely végül is a természet része, egyik orrlíkákat befogva, egy erőteljes fújással messzire lövellve visszaadná a természetnek, inkább egy kendőcskébe helyezi és megőrzi. Ez az afrikai ember szemében olyan abszurd, hogy magyarázatot kell keresnie rá. Az ő világképe szerinti logikus megfejtés csakis az lehet, hogy a taknyonak rejtett értéke van, mágikus hatalma; különben mi értelme lenne őrizgetni?

A fehérek zsebkendő használata mély benyomást gyakorolhatott a feketékre; egy máskor és máshol született, de ugyancsak nyugat-afrikai regényben, Amadou Hampaté Bâ (történész, etnológus) *L'étrange destin de Wangrin* – Wangrin különös sorsa című könyvében hasonló csodálkozással emlegetik ezt a szokást.

A fehér ember és az ő egész világa furcsa és érthetetlen, nem egyszer nevetésgépes. Nézzük egy kicsit Ferdinand Oyono (diplomata, politikus) regényében Toundi, a fekete kisfiú szemével, aki az atyai verés elől megszökött otthonról és a katolikus misszió keresett menedéket.

„Gilbert atya azt hiszi, engem a Szentlélek vezetett hozzám. Az igazat megvallva, csak azért mentem oda, hogy közelebről lássam ezt a női ruhába öltözött fehér férfit, akinek a haja a kukoricacsó bajszára hasonlít, és aki kicsi, édes, fehér kockákat osztogat a kicsi feketéknek. Fiatal pogányok, bandában követtük a misszionáriust, aki házról házra járva biztatta az embereket, hogy csatlakozzanak az új valláshoz. Ismert néhány ndjem szót, de olyan rosszul ejtette ki őket, hogy úgy hangzott, ahogy a csúnya szavakat mondják. Ezen mindenki jót mulatott, ami némi sikert biztosított számára. Úgy hajította oda nekünk a kockacukrokat, ahogy a tyúkoknak vetik oda a magot. Komoly csata tört ki, hogy fölhorzsolts térdek, bedagadt szemek és fájdalmas sérülések árán megkaparintsunk egyet az élvezetes fehér kockákból.”

A gyarmatosítók és szellemi előkészítőik, a misszionáriusok, el nem tudták képzelni, nyilván meg sem próbálták, hogy milyen képet festhetnek ők a helybeliek szemében. Egy önmagát felsőbbrendűnek tekintő ember nem ereszkedik le odáig, hogy alacsonyabb rangú embertársának a világképén töprengjen.

Kövessük Toundit. Fölvették szolgálónak, mindenestül fiúnak a francia körzetparancsnokhoz, a régió nagy fehér főnökéhez. Egy boynál jobban senki nem lát bele fehér gazdái életébe. A fiatal Toundi pontosan ebbe fog belehalni az Egy szolgáló élete című klasszikus regényben, miután véletlenül tanúja lesz asszonya hűtlenségének. Ezt a keserű véget hosszú, félreértések és igazságtalanságok sorozatával tarkított út előzi meg. Toundi – akinek még a nevét sem hagyják meg a gazdái, mert nem hangzik elég ismerősen a fülüknek, ezért Josephnak szólítják –, mindig rettegő tisztelettel figyelte a fehér parancsnokot, akit félelmetesen nagyhatalmú embernek tudott. Mígnem egy napon...

„A parancsnok tusolt. Kiszólt a fürdőszoba félig nyitott ajtaján, hogy vigyem oda neki egy üvegcsét az éjjeliszekrényről. Néhány pillanat múlva kopogtatam az ajtaján. A parancsnok rám szólt, hogy lépjek be. Meztelenül állt a tus alatt. Rettentő zavarba jöttem, megtorpantam.

– Idehozod végre azt a flakont? – kiáltott rám.

– ...

– Na de... mi van veled? – kiáltott újra.

– Semmi... semmi... parancsnokom – feleltem kiszáradt torokkal.

Közelebb lépett és kitepte a flakont a kezemből. Kihátráltam a fürdőszobából, miközben ő bizonytalan mozdulatot tett, aztán vállat vont.

Na nem, ez lehetetlen, gondoltam, nyilván rosszul láttam. Egy akkora nagyfőnök, mint a parancsnok, nem lehet körülmetéletlen!

Csupaszabbnak látszott, mint a honfitársaim, akik a piactéri pocsolyában zavartalanul szoktak fürdőzni. Szóval, gondoltam, ő is olyan, mint a papok, Gilbert atya, és Vandermayer atya, meg a Sophie fehér szeretője!

Ettől a felfedezéstől hallatlanul megkönnyebbültem. Valamit kiölt belőlem... Most már nem félek a parancsnoktól. Amikor újra hívott, azzal, hogy adjam oda a szandálját, hangja távolinak tűnt, mintha most hallanám először, és azon gondolkodtam, hogy ugyan miért reszkettem eddig tőle.”

Világos: ha ez az ember nincs körülmetélve, akkor nem is lehet valódi nagyfőnök, még férfi se igazán, tehát nincs miért tartani tőle. A parancsnok látta a fiú hirtelen zavarát, talán próbált is a maga módján magyarázatot találni rá, de aztán vállat vont. Mit érdeklí őt, mit gondol a szolgálója. Nem vette észre, hogy a fiú feletti hatalmának egy szempillantás alatt vége lett.

Ugyanebben a regényben egy fiatal fekete lány, Sophie beszél a fehér férfiről, akinek nemcsak szolgálója, hanem ágyasa is. Sajnálja, hogy kihagyta az alkalmat, amikor ellophatta volna gazdája összes pénzét, és megszökhetett volna.

„– De hát akkor azt akarod, hogy ne térhessen vissza a hazájába?

– Füttyülök a hazájára, ahogy rá is! Fáj arra gondolnom, hogy amióta ezzel a körülmetéletlennel vagyok, még nem találtam módot arra, hogy meggazdagodjak. Ma is hagytam a szerencsémet az orrom előtt elúszni...

– Hát akkor nem szereted a fehéredet? Pedig ugye tudod, hogy ő a legszebb az összes fehér közül itt Danganban...

Sophie rám nézett egy pillanatra, aztán letorkollt:

– Na hát te tényleg úgy beszélsz, mintha nem is néger lennél! Tudod jól, hogy a fehérnek nincsen meg az, amitől mi szerelmesek lehetnénk...

– Hát akkor?

– Hát akkor mi? Várok... várok az alkalomra.. és aztán majd elmegyek szépen spanyol Guineába... Mit akarsz, mi, néger lányok nem számítunk nekik. Még szerencse, hogy ez kölcsönös! Csak tudod, eluntam már azt hallgatni, hogy »Sophie, ne gyere ma este, egy fehér jön hozzám látogatóba«, »Sophie, gyere vissza, a fehér elment«, »Sophie, ha egy hölgyel látsz, ne nézz rám, ne köszönj...« és így tovább.”

Később, a függetlenség elnyerésének felszabadultabb éveiben (1960 és környéke) már más a viszony feketék és fehérek között, más a tekintet, ahogy kölcsönösen figyelik egymást. Thierno Monénembónál (biokémikus) így diskurál két helyi fiatalember a városka fehér tanítónőjéről:

„– Azért én nagyon rokonszenvesnek találom, hogy ennek a keresztény bűnösnek a lánya mindent úgy csinál, ahogy mi szoktunk: kézzel eszi a rizst, és miután köpött egyet a levegőbe, ugyanabból a közös ibrikből iszik, mint mindenki. Érzem, hogy nemsokára már köszönni is fogok neki, és, ki tudja, talán megdugom.

Bente megint ellentmondott.

– Ha valaki rosszul őrölt rizst eszik sovány csirkebéllel egy odaégett ciroktól és naplopók húgyától bűzlő kifőzdében, ne keress magasztos okokat, öregem, akkor arról van szó, hogy üres a zsebe.”

Az történet ugyanis, hogy a rózsaszín bőrű tanítónő beleszeretett az éhenkórász helyi költőbe, és kapcsolatuk nyílt vállalása mindkét bórszínű közösségből heves érzelmeket váltott ki. Erről most csak ennyit; a szerelemről majd külön fejezet szól, remélhetőleg az olvasók nagyobb örömére.

Afrikai regényeket akkor kezdtem el olvasni, amikor a 90-es évek elején elszegődtem egy nigeri bozótfaluba egy évre óvónőnek. Francia munkáltatóm fölhívta a figyelmemet a falu nevére: Illéla – Il est là, mondta, és jelentőségteljesen megnyomta a hangsúlyt az első szónál, jelezve, hogy ez nagybetűs Ő. Értsem tehát, hogy a falu azt jelenti: Ő itt van, de hogy ki az Ő, azt ki nem mondta volna, noha nyilván isteni jelenléte értett rajta. Az az igazság, hogy Istené inkább ritkásan, viszont Afrika szelleme nagyon is hangsúlyosan jelen volt Illélában, és mindent megtett, hogy behálózzon. Hagytam magam.

Később írtam két könyvet e tárgyban, és elolvastam néhány tucat francia afrikai regényt. Időnként úgy kapaszkodtam a magam kis titkos Afrikájába, mint egy kölesszálból font mentőövbe, hogy ne nyeljen el teljesen a magyar valóság. Az irodalomhoz fordultam segítségért. Olvasmányaimból szubjektív mini enciklopédia formájában szedtem össze, amit szerintem kezdetnek érdemes megismerni. Nézzük, milyenek mutatják maguk az írók honfitársaikat, az afrikai embereket, a helyszíneket, élethelyzeteket, múltat és jelent, gondokat és örömeiket.

Forrásaim véletlenszerűek, ahogy az élet kínálta őket. Nem terveztem tudós munkát, amire sem hajlamom, sem képességem. Kölcsönöztem és vásároltam Niamey-ban, N'Djaménában és Párizsban afrikai regényeket, ahogy a kezembe kerültek és megtetszettek. Tudtam, hogy már nem fogok fizikai valómban utazni, a könyvekben utaztam tovább. Jegyzeteltem és témákba rendeztem, ami megtetszett: hogy milyen az afrikai élet, arról szóljanak a leghitelesebbek, az afrikai írók.

Íme a témáink: Születés. Lakás. Étkezés. Öltözködés. Nők. Szépség. Szerelem, szex. Egészség. Házasság. Beavatás. Excízió. Iskola. Munka. Függetlenség. Elnökök, miniszterek. Halál.

Öltözködés

fejkendőjének két szemtelenül szétálló szarva

Ousmane Sembène: „El Hadzsi Mabigué úgy volt felöltözve, mint valami szertartásra, két nagy bubut vett egymás fölé, fején a piros fezt mekkai szokás szerint egy kendővel körültekerte, lassan csoszogott citromsárga papucsában, színjátzó rózsaszín napernyővel védve magát a napsugaraktól.”

Annak van joga az El Hadzsi előnévhez, aki már megjárta Mekkát. Az így megszólított ember általában köztiszteletnek örvend. Ám az is előfordul, hogy csúfnévként ragasztják az el hadzsit egy olyan emberre, aki kérkedik a gazdagságával. Az összefüggés ott van, hogy a mekkai zarándoklatot megjárta emberek nyilván jómódúak, hiszen el tudtak utazni a zarándoklatra.

A fiatal N'Daye modern lány, tanítóképzőbe jár Dakarbán. Korábban a franciák iskolájában megtanult varrni; készített is magának egy melltartót. Isko-

latársnői között büszkén viselte művét, minden zavar nélkül, de amikor vakációk idején hazament, elrejtette ezt a hivalkodóan nyugatias ruhadarabot. Egyszer, figyelmetlenségből, rajta maradt a melltartó. A csípős nyelvű Mame Szofi persze nyomban észrevette.

„– Hé, hé! Gyertek ide, ezt nézzétek! Egy vemhes tehén sétálgat két lábon a házban, és ruhát visel!

N'Deye zokogott a szégyentől.”

Mame Szofi nem válogatta meg a szavait, ha egy fiatal a hagyománytól eltérő módon viselkedett.

„Patakzott a veríték Mame Szofi fényes fekete arcáról, olyannyira, hogy előreugró, nagy szemével úgy nézett ki, mint egy fóka, amint most bukkan föl a vízből. Bubuja nyakkivágásánál látni lehetett grigrijeinek és amulettjeinek bőrszinórijait.

– Ojjajaj, ojjajaj – nyögte és alsó karjával megtörölte a homlokát, amitől kicsit elmozdult »pofon az anyósnak-apósnak« módjára megkötött, keményített fejkendőjének két szemtelenül szétálló szarva.” (Ousmane Sembène: Les bouts de bois de dieu – Isten fadarabkái).

A fejkendők megkötésének megszámlálhatatlan módja van, vidékenként változnak, igen ötletesek. A Jeune Afrique (1960-ban alapított pánafrikai hetilap) egyik számában láttam egy cikket egy kendő-megkötési vagy más-képp mondva turbán szakértőről, aki több mint ötven féle változatát tudja a többnyire lakodalmakra vagy más jelentős ünnepekre készített technikáknak. A joruba kultúrában, írja a cikk, egy férjes asszony jobboldal felé irányítja a kendője magasra megkötött csomóját, a hajadon lány meg balra. Férjes asszonyok egyébként soha nem mennek az utcára kendő nélkül, ezzel jelezve a férfiaknak: már nem szabadok, nem lehet nekik udvarolni. A fejkendő viselésének eredetileg misztikus okai voltak: a fej a test legfelső része, ezt érintik meg elsőnek az ártó szellemek, a turbán vagy bármely más fejfedő tehát ettől védelmezi a viselőjét.

Afrikában én is hamar rászoktam a fejkendő viselésére: a Száhel-övezet fél-sivatagi hőségében ritkán lép ki az ember enélkül a szabadba. A kendő nemcsak véd a tűző naptól, de alatta alaposan megizzad a fej, a vizes haj pedig hűti az embert. Nagyon praktikus.

Ami pedig a grigriket és amuletteket illeti, az a természetes, hogy csak bőr zsinórnak látszik a nyakban, mert a hatékonysághoz a grigrit a bőrhöz simulva kell viselni. És noha a ruha eltakarja, a védelmező talizmánt mindig ékszerrel felérő, díszesen megmunkált, különféle színekre festett, rojtos bőr tasakok rejtik.

Mame Szofi mellett, ugyanabban a Sembène Ousmane regényben, az idős Ramatuláj is mindig hordja öltözéke alatt, testéhez simulva a grigrijeit.

„Ramatuláj hosszú köpenye erősen kidudorodott a hasán a rengeteg amulettől, amelyek egymást keresztező madzagokon lógtak a nyakában. A könyöke táján vörös, sárga és fekete fétiskarikák szorították a karját.”

A fétiskarikák beillenek ékszernek is. De fő céljuk nem a díszítés, hanem a védelem minden rossz ellen. Ismerek egy Budapesten élő szenegáli fiút, akin mindig rajta van az ezüst karkötője. Nálunk mindenki hord valami

ezüstöt magán, mesélte egyszer. Mert azt hisszük, az ezüst megvéd. Szene-
gál más vidékein fekete vas karkötőt visel mindenki, még az egészen kicsi
gyerekek is. Őket az védi meg. De az is mindig szépen megmunkált, mint
az ékszerek.

1959-ben jelent meg Bernard Dadié (politikus) *Un Nègre à Paris – Egy néger
Párizsban –* című könyve, remek pamflet afrikai nézőpontból a fehérek vilá-
gáról. Őszinte rácsodálkozás az egész kötet; a nők helyét és szerepét különösen
furcsának találja, de megvan rá a magyarázata (amit viszont mi találhatunk
furcsának).

„Ha a nő ekkora helyet kapott a társadalomban, az csak azért lehet, mert
nadrágot hord. Ma úgy mondják, bugyi. De mi akárhogy nézzük, nadrág vagy
bugyi, csak ugyanúgy gatyáról van szó, még ha első osztályú nyelvből varrták
is.”

A bugyiviselés később is szokatlannak számított. A ruandai gyermekkorát
mesélő Mukasonga (szociális gondozó) írja, hogy amikor felső tagozatba ke-
rült, kollégiumba az apácákhoz, minden iskolás lány csomagjának alsóneműt
is kellett tartalmaznia, méghozzá két nadrágot, ikalisót. A nők nem is igazán
tudták, mi az.

„Anyámmal elmentünk tárgyalni Berkmasse-hoz, a szabóhoz. Ő tudta, miről
van szó. Szerény összegért hulladék anyagokból megvarrta nekem a két nadrá-
got. Gondosan elhelyeztem őket nővéremtől örökölt papírmásé bőröndömbe-
ben.

Ez a két ikaliso az első félévre szólt, a másodikra be kellett szereznünk egy
darab fehér pamutvásznat. Azt bevittük a varrásórákra, amelyeknek elsöre-
ndű célja nadrágjaink elkészítése volt. Egész gyűjteménnyel kellett magunkat
ellátnunk. A tanárnő, Madame Julia, egy belga nő, rettegésben tartott minket
a hosszú botjával, amellyel az anyagokat mérte, yardban és hüvelykben. Né-
hány hét múlva az iskola minden új diákja, csak úgy, mint a régiek, egyforma
nadrágot hordott, amely majdnem térdig leért. Esténként a hálóban különös
szertartásra került sor: az ima után a felügyelő nővér kutató szeme előtt le kel-
lett vetnünk, ütemesen kiráznunk és nagy gonddal kiterítenünk ikalisónkat
az ágy alsó támlájára, hogy az ügyeletes apáca végignézhesse őket. Miközben
elaludtunk, gatyánk az ágy végében lengedezett, mint a győzelmes civilizáció
zászlaja!”

Egy szenegáli kisváros iskolásai Fatou Diome (egyetemi oktató) leírásában:

„Az öltözetükből ki lehetett találni a családi hátteret: akik készen vett ru-
hában, szoknyában, nadrágban-ingben jártak, azok az állami tisztviselők és
más értelmiségiek gyerekei voltak. A helyi viselet, amelyet tarka vásznakból
ott a városban varrtak, a kereskedők és a helyi előkelőségek csemetéit fedte.
Ez utóbbiak többnyire a vallási vezetők voltak, akik nem elégedtek meg azzal,
hogy az első helyet foglalták le maguknak Isten mellett, utódaikat arra készí-
tették föl, hogy meghódítsák a politika és a gazdaság színpadát. Egy önéletrajz
akkor még semmit nem mondott nekünk, de a ruhák ráncai névkártyaként
szolgáltak.

Rövid farmernadrágomban és ócskapiacra beszerzett tarka mintás trikóm-
ban bántam, hogy elmúlt az a korszak, amikor Senghor bevezette az iskolai
egyenruhákat: rövidnadrág és ing a fiúknak, végiggombolós ruha a lányoknak,

mindez tengerkék vászonból. Manapság a kacsák nem keverednek többé a pávák táncába.”

A kacsák és a pávák Senghor idejében még egyenlőek voltak, legalább az iskolai egyenruhák látszata szerint. A szocialista Léopold Sédar Senghor húsz éven át, 1980-ig volt Szenegál köztársasági elnöke, költő, író, az első afrikai, aki a Francia Akadémia tagja lett. Leginkább az ő nevéhez fűződik a négritude fogalma, amelyet kitalálója, Aimé Césaire így foglalt össze: „A négritude egész egyszerűen annak a felismerése, hogy feketék vagyunk, és elfogadjuk e tényt, fekete sorsunkat, történelmünket és kultúránkat.” Ez a két világháború közötti irodalmi és politikai irányzat a fekete frankofón írók mozgalma volt, fekete öntudatával és gyarmatosítás-ellenességével hatással volt messze a frankofónia határain túl.

Térjünk vissza a szenegáli iskoláslányhoz, aki meghívást kap egy esküvőre, Dakarba.

„A polgármester tengerkék öltönyben parádézott. Világoskék ingének nyakát sárga és kék mintákkal díszített piros színű nyakkendő szorította. Öltönye fölött, a derekánál kötötte meg a széles nemzeti színű szalagot. Vajon a haza férfiaságát akarta ezzel kifejezni? Az alkalom megfelelő lett volna erre, mégis, bevallom, jobb szerettem volna, ha nemzeti trikolorunkat a vállán keresztbe vetve, a szíve fölött viseli, és nem a derekán.”

A kameruni Dipita Mbengé (építésügyi szakfelügyelő) részletesen leírja a nagy hatalmú falufőnök házának őreit, akik korábban harci játékok bajnokai voltak, testi erejükért választotta ki őket magának a főnök.

„Félelmetesek voltak, ahogy ott álltak a bejáratnál, mezítláb és csupasz felsőtesttel. Nadrág helyett derekukra erősített kecskebőr takarta testük alsó felét. Moulemba, a főnök varázslója készítette számukra a hagyományos védőpajzsot, ami megóvja őket az ártó szellemektől. Titokzatos növényekről gyűjtött levelekkel, fakérgelkkel és más, még félelmetesebb, a sérthetlenséget erősítő kellékekkel tűzdelt kötések voltak az örök homlokán, két karján és egyik bokáján. Mindehhez még áldásos és ártó hagyományokból örökölt vasos husángot szorongattak, hogy teljes biztonsággal távol tartsanak mindenkit, aki meg akarná zavarni a főnökségi uralom nyugalma és ártani próbálna a falufőnöknek és családjának.”

A közösségi eseményekhez megvolt a hagyományos viselet. A körülméletési szertartás előtti egyhetes tánc során a beavatásra váró fiúk öltözete Camara Laye emlékei szerint:

„...sapkát viseltünk és bokáig érő bubut, a szokásosnál hosszabbat és kétoldalt végig felvágva, a némiképpen katonaira emlékeztető sapkán egy bojt volt, ami a hátunkat verdeste, ez volt az első férfi fejfedőnk!

Az én bubum, és a társaimé is, vörösésbe hajló barna színű volt, olyan árnyalat, amelyen a vérfoltok nem hagynak nagyon látványos nyomokat. Kifejezetten erre az alkalomra szőtték őket, majd odaadták a szertartás rendezőinek. Ekkor a bubu még fehér volt, a rendezők festették be fakérgelk segítségével, majd pedig a bozót egyik tocsogójának sáros vizében áztatták több héten át, talán, hogy elnyerje a kívánt színt, vagy esetleg valamilyen rituális okból, amit nem ismerek. A sapkát ugyanilyen módon festik és kezelik, kivéve a bojtot, ami fehér marad.”

A beavatást megelőző tánc során olyan hevesen mozognak a fiúk, hogy nyilvánvalóan látni lehessen – a két oldalt végig nyitott bubu ezt lehetővé teszi – a derekukra kötött kendőt, az egyetlen egyéni viseletet az egyenruha alatt. Ez a tarka kendő nemrég még egy lány, egy barátnő fejét díszítette, és mindenki igyekezett táncával a közösségnek megmutatni, melyik lánytól kapta a kendőt.

Donatien Baka (geológus) fiatal hősnoje, Nana, hiába követeli egyébként bőkezű szeretőjétől, hogy vegye végre feleségül, hiszen már fiút is szült neki. De a férfi nem mer szembenézni a feleségével, sem azért, hogy elváljon, sem hogy második asszonyt vigyen a házhoz. Nehéz dolgok ezek, láttuk az életben és az irodalomban is. Nana tehát vigasztalásul randevúra készülődik egy hajdani szerelmével. (Ne brûlez pas les sorciers – Ne égessétek meg a varázslókat)

„Jóval indulás előtt bement a fürdőszobába, és órákig hevert a kádban, hogy lazítson. Azután tetőtől talpig kenegette, gondozta a testét, majd belebújt egy igen elegáns selyemszövet kosztümbe, amelynek színe még jobban kiemelte világos bőrét. Nagyon magas sarkú cipőt választott, amely, kézitáskájával együtt, szépen illett az együtteshez. Ékszerei különlegesen finom aranyból készültek.”

Megjegyzem, azért volt világos a bőre, mert ő is kenegette a világosító csodakrémekkel, amelyektől egy idő múlva foltos lesz a bőr... Ez a szokás nagyon általánosan elterjedt volt, Emmanuel Dongala is megemlíti egy gazdag szerető segítségével kivirult nagynénje kapcsán:

„Lolo néném megváltozott: tele volt parókákkal és vadonatúj cipőkkel, és a mamám katalógusaiból megrendelte az összes szép ruhát, amelyekről addig csak ábrándozott. Már nem kellett neki a Nigériából származó olcsó termékek, meg amiket a piaci pultokon lehet venni, kizárólag hitelesen Amerikából származó szerekkel egyenesítette ki a haját és sminkelte magát; és addig kenegette ezekkel a világosító szerekkel a bőrét, amíg sötétbarna csokoládészínből olyan sárgává változott, hogy attól féltem, egyenesen átlátszó lesz.”

A férfiak viselete tájegységenként változó lehet.

„M. Konaté öltözéke a legjobb paródiája volt a nyugat-afrikaiaknak, ahogyan mi őket itt Közép-Afrikában elképzeljük: hosszú, kék gyapjúvászon bubu szépen kihímezve, homokszínű tanga papucs, fez a koponyáján, és a nyakában egy kis bőr zacskóban grigri lógott.”

A Renaudot-díjjal és több más rangos irodalmi díjjal megérdemelten kitüntetett Thierno Monénembo írja guineai népéről: „Örület és gyötrellem páráját árasztják az erdők, a lápvidékek és az emberek konok homloka. Mondom, hogy ez egy zárkózott és fukar ország, lakói szívesen járnak rongyokban, még akkor is, ha sok földjük és barmuk van. De a foszladt ruha nem csökkenti a büszkeséget. A legrosszabbul öltözött is hercegi léptekkel jár, lusta és megvető pillantást vetve maga körül emberekre és tárgyra.”

Ousmane Sembène: Les bouts de bois de dieu (1960)

Dipita Mbengé. Le sel de la famille (2001)

Bernard Dadié Un Nègre à Paris (1959)

Scholastique Mukasonga: La femme aux pieds nus (2008)

Fatou Diome: La préférence nationale (2001)

Camara Laye: L'infant noir (1953)
Donatien Baka: Ne brûlez pas les sorciers (2007)
Thierno Monénembo: Les écailles du ciel (1986)

Szépség afrikai módra

göndör hajzatunk vad bozótja

„Tükör nélkül nem tudhattuk, hogy legalább néhány vonásunk megfelel-e annak a szépségideálnak, amelyet a házasságközvetítő asszonyok méltattak, dalok, közmondások és mesék dicsőítettek: homlokot szabadon hagyó, bőséges hajzat, kicsi, egyenes orr, (ez a kicsi orr, amely annyi ruandainak a haláláról döntött), távol álló fogak és az előkelő származást jelző fekete fogíny.”

Ez a tusziki szépségesezménye, ahogy Scolastique Mukasonga, ruandai író-nő emlékszik vissza önéletrajzi regényében. Egy fővárosból érkezett fiatal nő iránt rajonganak az iskolás kislányok.

„Fenntartás nélkül csodáltuk járását, öltözködését. Olyan volt, mintha maga a főváros jött volna le ide hozzánk. Ringattuk, mint ő, az apró fenekünket, amely nyilvánvalóan nem tudott versenyre kelni az ő kidomborodó hátsójával, irigyeltük tarka ruháit, magas sarkú cipőit. Utánozhatatlan volt, ahogy a kendőjét megkötötte a fején, ezt a módit úgy hívják: Sinabwana, azaz Akinek-nincs-férje.”

Nemcsak a kendő, a haj formája is lehet üzenet.

Tükör nem létezett, de fodrász sem, a faluban csak a férfiaknak volt borbélyuk, aki az út mentén, egy nagy fikusz alatt helyezte el az ügyfelek számára az egyetlen széket.

„Nekünk az egyik lánytestvér vagy barátnő vágta bele sűrű, göndör hajunkba a félhold formájú geometriai alakzatokat: ezt a frizurát amasunzunak nevezik, és csak a házasulandó fiatal lányok viselik, amíg férjet keresnek.”

A városokban ekkor – az 1970-es évek elején – már nem volt szokásban az amasunzu, ez a régmódi és inkább megalázónak érzett frizura. Az általános divat a göndör haj kiegyenesítése volt, a szakiskola kollégiumában is, ahová az elbeszélő került.

„Csak néhány kiváltságosnak volt meg a művelethez szükséges eszköze: egy fanyelű fémfésű, sűrű fogakkal. Tűzön föl kellett forrósítani, és elegendő volt végighúzni göndör hajzatunk vad bozótján, hogy a hajszálak selymes, lágyan hullámozó tincsekben omoljanak a vállunkra.”

De ilyen becses eszközhöz csak a gazdag kereskedők és az állami tisztviselők lányai jutottak hozzá. A faluról fölkerült szegény lányok megtalálták maguknak az alternatív megoldást, méghozzá a kollégium mosókonyhájában.

„Ott voltak a faszénnel tüzesített vasalók. Igaz, hogy a vasaló súlyos tárgy, és nem olyan könnyen kezelhető, mint a fésű, de azért, ha elég forró, ki tudja egyenesíteni a göndörséget. »Kivasaljuk a hajunkat«, nevetgélünk. A jobb hatékonyság érdekében előbb bekentük a hajunkat zsírral, amit a reggelire kapott zsíros kenyérről kapartunk le észrevétlenül.”

A hajegyesítés módszere csak annyit változott az idővel, hogy megjelent a sütővas. Egy 90-es években játszódó togói regényben – Cola cola jazz a címe – olvashatjuk:

„A hajam sercegve sült, mint egy kecskegida szőre a tűz fölött. Nővérem a parázstartó lángjai fölé tette a sütővasat, izzásig hagyta hevülni, és nekiment vele karitévajjal bőségesen bekenet hajamnak. Ebből sűrű füst kerekedett, fanyar szag áradt, és a látványtól Locadie mama, aki a verandán hervadozott a kerekesek székében, harsány kacajra fakadt. De Omoneh rászólt.

»Ugyan mit tudhatsz erről te, divatjamúlt vén pletykás, ma így vagyunk mi szépek. Vége annak, hogy tehénlepénnyel kenjük a hajunkat, nem ez az, amit a te idődben csináltak?«

Én közben csöndben szenvedtem. Hiába a jeges vízben nedvesített törölköző a vállamon, a forró olvadt vaj égette a bőrömet a nyakam tövében.”

De azért a nők többsége általában nem akarja a haját egyenesíteni, inkább kihasználja a rugószerű göndörséget ötletgazdag afrofrizurák megalkotására. Az életben is, a regényekben is bírálat éri a külsejüket ki tudja, miféle bevalatlan vágyak alapján megváltoztatni akaró nőket. A kongói Alain Mabanckou egyik híres regényében egy cimborá a kocsmában panaszkodik volt feleségére, aki egész nap nem csinál semmit:

„...csak fecsegett reggel, délben, este a kövér ténsasszonyokkal, elvált és özvegy nőekkel, ezekkel a búzló ruhás boszorkányokkal, ezekkel a pajkosseggűekkel, akik fehéritik a bőrüket, akik kiegyenesítik a hajukat, hogy a fehér nőkre hasonlítsanak, miközben a fehér nők közül egyesek úgy fonják a hajukat, ahogyan a néger nők szokták, látod a problémát, ugye, a feleségem tehát az ilyen dőljhátrakatákkal lógott...”

Afrikában a nőket mindig sikerült megnevettetnem azzal, hogy a fehérek képesek órákig feküdni a napon krémekkel bekenve, csak hogy szép barnára süljenek. A vidámságot növelte, hogy az afrikai nők között mindig akadtak néhányan, akik viszont világosítani akarták sötét bőrüket.

Párizs bevándorlóktól tarka Belleville negyedében is megszegényítés éri a fiatal nőt, aki dühödten megy reklamálni barátai közé a sarki kávéházba. A kameruni származású Calixthe Beyala egyik regényében vagyunk.

„– Bőrfehérítő bűbájolást ígért! De az az ember egy tolvaj! Becsapott! Elvette a pénzem, és én végigcsináltam a bűbájolást, ahogy ő mondta, és imádkoztam, és tessék, még feketébb vagyok, mint azelőtt! Próbáld csak ki, Kuam bácsi, majd meglátod, hogy nem mondtam hülyeséget.

– De nekem nincs kedvem változtatni a színemen! – mondja az öreg Kuam.
– Szeretem a bőrömet olyannak, amilyen.

– Jó, jó, de mégiscsak ti, pasik készítettétek a nőket, hogy fehéritsék ki magukat – mondja a lány.

– Na én aztán biztos nem! – válaszol Kuam megbotránkozva. – Az én feleségem szénfekete, és olyannak szeretem, amilyen.”

Már ismerjük Camara Laye fiúgyermek hőst. Amikor faluról a városba kerül a nagymama felügyelete alá, megismeri a test szépségének titkát, a tisztálkodást.

„Nagymama azon nyomban a mosdóhelyhez vezetett, egy fallal elzárt kis sarokhoz a kunyhója közelében, amelyet nagy kövekkel kiköveztek és náddal körülkerítettek. Leemelte a lábast a tűzről, a vizet egy tökedénybe öntötte, és miután a megfelelő hőmérsékletre langyosította, áthozta a mosdóhelyiségbe.

Tetőtől talpig végigkent a fekete szappannal, és azután energikusan végigdörzsölt lágy fakéregből készült rostos szivaccsal. Ragyogva jöttem elő a mosdóhelyről, a vérem felélénkült és a bőröm csillogott, hajam fényes fekete volt; szaladtam a tűz mellé megszáritkozni.”

A fekete szappan, amelyet Afrikában bennszülött szappannak vagy szóda-szappannak is neveznek, házilag készül bizonyos növények, leginkább köles-, cirok- vagy hajdinaszár hamujából és zsiradékból, ami lehet állati zsiradék, karitévaj vagy pálmaolaj. Manapság európai kozmetikusok fekete szappan néven többféle bőrtisztító szert is árulnak, elég csinos összegekért.

Emmanuel Dongalánál is akkor következik egy mosdatás leírása, amikor a gyerek vidéki rokonokhoz kerül.

„Egy nagynéni megparancsolta, hogy mosdjam meg a vízben, amelyet három nagy kőre helyezett vödörben melegített meg a tűz fölött, és ismeretlen füvekkel illatosított. Én elég nagynak találtam magam, hogy egyedül mosakodjak, de ő erősködött, növényi szivaccsal dörzsölte a testemet, habkövel a lábfejemet, azután egy kis üvegcséből ismeretlen folyadékot kent rám, hogy védelmezzen, mondta. Mitől, kérdeztem. A kígyóktól az úton és a balesetektől az életben.”

Ugyanez a gyerek egy másik nagynéni ifjonti ragyogásának megkopását szomorúan figyeli. Mintha csak egy alternatív szépségápoló dühös reklámját olvasnánk.

„Túlságosan korán elveszítette a szépségét, mert ezek a bőrfehérítő szerek, ezek a patikából ellopott hormonokból készült kencék, ezek a Nigériából vagy Zairéből importált, higanyot tartalmazó, maró, lúgos szappanok, ezek a bőrt hámlasztó arckrémek végül kellő pusztítást végeztek. Fekete foltok tarkították sárgás, vékony bőrét, olyan vékony volt, hogy átlátszottak kék erei, rengeteg pattanás virított elszíntelenedett arcán, és a legkülönösebb az volt, hogy néhány fekete szőrszál nőtt az állán.”

Mariama Bâ (tanár), az afrikai irodalom szenegáli nagyasszonya nem használt kencéket, tizenkét gyereket felnevelt, hű maradt hűtlen férjéhez és különösebb megrendülés nélkül figyelte testi hanyatlását.

„A tükör ékesszólóan beszélt hozzám. Karcsúságom eltűnt, mozdulataim gyorsasága és könnyedsége is. Hasam kiböki szoknyáimat, amelyek mögött vaskos lábikráim tanúskodnak a lenyűgöző mennyiségű kilométerről, amelyet megtettek, amióta létezem. A szoptatások elvették mellem gömbölyűségét és tömörségét. Az ifjúság elhagyta a testemet, ebben bizony semmi kétség.”

Scolastique Mukasonga: *La femme aux pieds nus* (2008)

Kangni Alem: *Cola cola jazz* (2002)

Alain Mabanckou: *Verre cassé* (2005)

Calixthe Beyala: *Maman a un amant* (1993)

Emmanuel Dongala: *Le feu des origines* (1987)

Camara Laye: *L'enfant noir* (1953)

Mariama Bâ: *Une si longue lettre* (1959)